STUDIËN OP HET GEBIED DER DRENTSCHE KERKGESCHIEDENIS,

DOOR

Jhr. Mr. B. M. DE JONGE VAN ELLEMEET.

II. De Drentsche Reformatie (2de stuk¹⁾).

Thans over de kerkelijke, geestelijke goederen.

De bespreking van dit onderwerp geschiedt wellicht het duidelijkst door achtereenvolgens bij drie categorieën dier goederen stil te staan: 1°. de eigenlijke kerkelijke, kerk-fabrieks-goederen; 2°. de predikants-inkomsten, waarbij voornamelijk de pastoralia besproken dienen te worden, doch waarmede tevens ook de costarie- en vicariegoederen zullen worden behandeld; en 3°. de kloostergoederen. Vooraf echter een tweetal opmerkingen al die goederen in het algemeen betreffende.

In de eerste plaats moet hier met een enkel woord gewezen worden op de verduistering van kerkelijke en geestelijke goederen, een symptoom, dat zich in bedenkelijke mate niet alleen in den allereersten tijd der Reformatie, maar ook nog jaren later heeft voorgedaan. Al zal in dezen de antipathie tegen de nieuwe leer ongetwijfeld een hoofdrol hebben gespeeld, daarbij bedenke men toch ook,

1) Zie het 1^e stuk in deel XIII blz. 301 e. v .

hoe Drente in deze periode hoogst critieke jaren van overgang doormaakte, zoodat hetzelfde euvel zich b.v. ook ten opzichte van de domein-goederen voordeed. In de resolutiën van den Landdag, van Drost en Gedeputeerden en van de Synode wordt telkens de klacht vernomen, dat de pieuse goederen tot private doeleinden worden gebruikt — een misbruik, dat wellicht het weligst tierde bij de vicariegoederen —, en dat zij maar al te vaak strekken tot bezuiniging voor de publieke kas ¹⁾.

Nog vóór dat Willem Lodewijk de Reformatie in Drente ter hand nam — zagen wij —, heeft hij de kerkelijke en geestelijke goederen officiëel doen registreeren ²⁾; op rectificatie dier opgaven is nog in vervolg van tijd herhaaldelijk met klem aangedrongen ³⁾. Zelfs zijn Gedeputeerden er in 1603 toe overgegaan een specialen ambtenaar, advocaat-fiscaal, aan te stellen, uitsluitend belast met de taak om verduisterde goederen op te sporen ⁴⁾; in 1611 echter besloot de Landdag — „als bevindende genouchsaeme richticheit in kercklicke goederen gemaect te wesen” — het ambt niet verder te vervullen, hoezeer toen Willem Lodewijk en later nog de Synode herhaaldelijk op continuatie dier functie aangedrongen hebben ⁵⁾. Volstaan werd sindsdien met in ieder voorkomend geval een advocaat-fiscaal ad hoc aan te wijzen ⁶⁾.

In de tweede plaats mag hier volledigheidshalve niet verzwegen worden een zeer radicale resolutie, genomen door „Gedeputierden der Landtschap Drente binnen Groningen den 29 Octobris anno 1600 ten huise des heren drosten” ⁷⁾.

1) Zie behalve de bij de volgende alinea geplaatste aantekeningen o. a. Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 14, 17, 58, 80, 91 enz.

2) Zie het voorafgaande stuk blz. 305 en 306.

3) Plakkaat van Willem Lodewijk d. d. 29 Sept. 1600 (*Archief Drentsche synode* inv. no. 2). *Landdag (?) res.* d. d. 29 Oct. 1600 (*Staten-arch.* no. 2), *Plakkaatboek* no. 87 (j^o *Staten-arch.* no. 42 i. d. 15 Nov. 1602).

4) *Plakkaatboek* nos. 89 en 90. Zie ook aldaar no. 139.

5) T. a. p. no. 200; vergelijk b.v. aldaar no. 485.

6) T. a. p. no. 322.

7) *Staten-archieven* no. 2.

Terwijl het bevel tot aanbreng van verduisterde goederen werd herhaald, aan collatoren van vicarieën of prebenden werd gelast hun titels over te leggen en aan predikanten werd toegekend het recht om de kerk-verpachtingen en kerk-rekeningen bij te wonen: „is volgens by die ahnwesende geaccordeert, dat alle die voers. geestlicke guederen ineene gesmolten sollen werden ende daerenboven een schadtroggen elck vul arve, een half arve ende een koeter na advenant, wel verstaende vulle buir in die kercke vulle buir in die mercke, van erven ende guederen, die gebout ende gebruikt werden, omme daerover eenen rentmeister by der Landtschap te stellen ende toe ontfangen ende volgens eens ijdens onderholt der predikanten daervan betaelt ende uuthgekiert te werden, alles by provisie ende tot wederroepinghe ende naerder dispositie der Landtschap Drente”. Het springt in 't oog, dat doorvoering van dezen maatregel zeer ingrijpende gevolgen zou gehad hebben. Men vraagt zich trouwens af, of bewuste „Gedeputeerden” de portée van hun besluit behoorlijk hebben ingezien, daar naast het onderhoud der predikanten dat der kerkgebouwen zeker niet minder urgent was: in elk geval — zooals voldoende uit de verdere behandeling blijken zal — is van eenige uitvoering der resolutie geen sprake geweest. Alleen vindt men een dergelijk denkbeeld nog eens herhaald in de van de zijde der Ridderchap ontworpen instructie voor Drost en Gedeputeerden; in de definitieve instructie evenwel is — gelijk bleek — daarvan geen sprake ¹⁾).

I. De kerkelijke goederen.

Bij het — vroeger besproken ²⁾ — bevel van Willem Lodewijk van 10 Mei 1598 aan de pastoors en vicarissen om zich voortaan van den kerkdienst te onthouden en

1) Zie het voorafgaande stuk bl. 316 aantek.

2) T. a. p., blz. 307.

kerken en pastorieën te ontruimen, werd hun gelast dit laatste te bewerkstelligen ten overstaan van kerkvoogden en oudsten van het kerspel. In dit voorschrift ligt reeds aanstonds de stilzwijgende erkenning opgesloten, dat de kerkvoogdijen ongeacht Willem Lodewijks ingrijpende maatregel als vroeger moesten blijven functioneeren. Van een creëren van nieuwe toestanden in die administratiën blijkt dan ook geen spoor: alleen het zoo juist besproken besluit van Gedeputeerden der Landschap van 29 October 1600, zou, indien daaraan uitvoering was gegeven, ook in dezen misschien radicale verandering hebben gebracht, daar men onder den maatregel misschien ook wel de kerkgoederen zou begrepen hebben. De vele van overheidswege in vervolg van tijd getroffen maatregelen beoogden — zooals aanstonds blijken zal — uitsluitend conserveering van het bestaande en dus handhaving van het karakter van stichtingsgoed der kerkelijke goederen benevens controle, dat de beheerscolleges inderdaad behoorlijk functioneerden. Aan de continuïteit der kerkvoogdijen met de Reformatie valt dan ook niet te twijfelen. Een aanwijzing in dien geest zie ik b.v. in den folgenden passus, voorkomend in het register der kerkadministratie te Roderwolde, ook nog uit anderen hoofde van belang ¹⁾: „op huyden den XXVI^{en} Julij anno 1601 heeft Roloff Datema in presenty van pastoer, egenerffden ende gemeene gemeente van Roderwolde zijn rekenscap gedaen van den verleden jaren van 1600 van all zijn ontfanck ende uuthgave, soe hie Roloff als kerckvoecht van Roewolde tot dato deeses ontfangen heeft van de kerckenlanden. Ende is in guede rekeninge bevonden, dat Roloff meer uuthgeleecht als ontfangen te hebben de somma van 26 £. st. 1 blanck. Ende also Roloff Datema vors. een tyt in d'administracij van den voechdije is geweest, heeft de gemeene gemeente geleeft, dat hij Roloff eene uuth de gemeente zall nemen, de hem in de administracij sall helpen wes tot Sacramenti toekomstich anno 1602. Daerop heeft Roloff

1) *Staten-archieven* no. 374 fol. 33 v°.

vors. tot zijn adjunct gekooren in de presentie der geheelen gemeente zijn guede naber ende kerspellman Egbert Cornelijs om de voechdij met hem te administrieren. Actum den XXVI^{en} Julij anno 1601. Ende de gemeente heeft nevens hoer voechdij hoer beyde voechden ende kerckvoechden, naedeem de truble lange geduyrt heeft, hoer twe belast, doch niettemin vruntlick begeert, dat zy beyde voechden alle lasten ende olde restanden zullen in te vorderen (hebben), tselve zij voechden nae hoer vermogen hebben angenommen ende willen nae haer beste vermogen tselve geerne vollenbrengen". Er is hier dus eenvoudig voortzetting van het verleden. Evenzoo b.v. gelastten Drost en Gedeputeerden 9 September 1603 de personen, die de laatste 16 à 17 jaren te Roden kerkvoogd waren geweest, zich kenbaar te maken en rekening te komen afleggen, waren zij „pastoir" en kerkvoogden van Rolde 8 Juli 1608 behulpzaam om van de stad Groningen ten profijte hunner kerk betaling te bekomen van in 1590 geleverde „clockspijse" en regelden zij 8 Juli 1613 de aflossing van een door pastoor en kerkvoogden van Roderwolde in 1573 ten laste van de kerkvoogdij aangegane hypotheek ¹⁾. Bovendien herinner ik er nog aan, dat aan Drost en Gedeputeerden bij hun instructie van 1601 (en 1603) ter voorziening in behoorlijk onderhoud der predikanten o.a. was opgedragen te „vorderen, so dickwijls nodich wesen sall, de rekeninge van de kerkvoechden" en dat de Landdag hun „de quaestiën, vallende over de goederen totte fabrique der kercken gedestineert" ter berechting had opgedragen ²⁾.

In de eerste jaren der Reformatie kwam het er bovenal op aan om, zoodra een kerspel van een predikant was voorzien, te bewerkstelligen, dat de pastorie bewoonbaar gemaakt en het kerkgebouw voor den kerkdienst in orde gebracht werden. Herhaaldelijk worden door het College bevelen in dien zin uitgevaardigd aan kerkvoogden of

1) *Staten-archieven* no. 162 fol. 1 v°, *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d.

2) Zie het voorafgaande stuk bl. 315 en 317.

ook wel aan de kerspelen zelf, veelal onder bedreiging, dat bij gebreke van dien het College zelf voor de uitvoering op dubbele kosten zal zorg dragen ¹⁾.

Normaal betreft de controle van het College in de eerste plaats, of het personeel der kerkvoogden aan verschillende hun te stellen eischen voldoet. Herhaaldelijk wordt vooral in den eersten tijd — hetgeen mede wijst op de zooeven betoogde continuïteit der kerkvoogdijen — de klacht geuit, dat kerkvoogden niet voorstanders zijn van de Gereformeerde religie. Zoo worden de ingezetenen van Wapsterveen met nadruk 17 Juni 1602 door het College aange-maand tot kerkvoogden personen te benoemen, „dewelcke goede patrioeten ende de Gereformeerde religie waeren thogedaen” ²⁾. Bij de generale kerkvisitatie in 1608 blijken te Emmen niet alle kerkvoogden „der religie . . . verwant” te zijn en ontpopt zich een der kerkvoogden te Roderwolde als Mennist ³⁾. 20 November 1618 stellen Drost en Gedeputeerden als eisch, dat te Zuidlaren althans één der twee kerkvoogden lidmaat der kerk behoort te wezen ⁴⁾. En nog in 1624 beklagt de Drentsche Synode er zich over bij den heer van Ruinen, dat te Blijdenstede „tegens alle gode kercklike ordre tot kerckvogeden gecoren werden nicht dejenige, d’welcke der waeren Gereformeerden religion sijn toegedaen, maer directelic derselvigen contrarieren” ⁵⁾.

Op sommige plaatsen schijnen wel zeer ergerlijke wan-toestanden te hebben geheerscht. Zoo komt aan Gedeputeerden 20 Mei 1603 ter oore, „dat de kercke tho Eelde met gene kerckvoegden tegenwoerdich si versien, tot groeten ondiens der kercklike goederen aldaer” ⁵⁾. Den predikant wordt gelast de ingezetenen van den preekstoel aan te manen binnen acht dagen eenige eigenerfden tot kerkvoogden te „beraemen”, zullende bij gebreke daarvan

1) Zie o. a. *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d. 5 Nov. 1602, 10 Aug. 1603, 25 Oct. 1604 enz.

2) *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d.

3) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 82 en 98.

4) *Archief heerlijkheid Ruinen*, inv. no. 43.

5) *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d.

het College zelf tot benoeming overgaan. Men schijnt te Eelde laksch gebleven te zijn: „verstaen wesende” — heet het in de resolutie van Drost en Gedeputeerden van 12 December 1610 —, „dat bij dien van Eelde onlanx sekere kerckvoogden gekoren sijn, de Gereformeerde religie niet verwant sijnde, dewelcke van de opkompsten der kercken ofte van de reparatie van deselve geen werck maeckten, waerom goet gevonden is, dat men dien van Eelde anschrijven sal zoo datelick ordre te stellen, dat de kercke van Eelde terstondt met andere kerckvoogden werde versien ende opten 9en Januarij 1611 adverteren, wat bij henlieden daerinne zij gedaen ende oock naamhaftigh maecken de personen, die bij henluiden tot kerckvoogden sullen zijn gestelt”.

Te Roden schijnt de wanorde wel het bedenkelijkst te zijn geweest. In 1607 blijken daar reeds sinds jaren geen kerkvoogden te zijn en niemand is genegen dien post op zich te nemen ¹⁾. Via den schulte wordt niet zonder pressie een nominatie uitgelokt, waaruit door het College drie personen tot kerkvoogd worden aangewezen, „dewelcke neffens den pastoer aldaer de voechdye der kercken soe daetelick sullen anneemen, lastende deselve sich in de administratie van de kerckengoederen volgens haere conscientie te quytten ende sich te bevljtigen, dat alle kercklicke-, pastorijen-, vicarijen- ende costerijen-goederen, soewel versettede, verpachte, veralieneerde ende verkofte, als de landen, noch in wesen ende in trein wesende, tusschen dit ende S. Johannes tot Midsoemer ankompstich ordentlick in een register sullen doen stellen ende deselve tegens voers. S. Johannis-dach oevergeeven om te strecken naer behoeren”. Ook werd hun de eed voor getrouw beheer afgevorderd. Toen het volgend jaar een dier kerkvoogden tot schulte benoemd werd en een andere bleek overleden te zijn, werd aan Roderwolde wederom gelast binnen drie weken twee andere kerkvoogden te kiezen ²⁾.

1) *Staten-archieven* no. 162 fol. 31 e. v., no. 27 i. d. 24 April 1607.

2) *Staten-archieven* no. 162 fol. 41 v°.

Door Drost en Gedeputeerden werd als regel incidenteel controle uitgeoefend door, zoodra hun wanbeheer eener kerkvoogdij ter oore kwam — waartoe vaak de Synode het initiatief nam, welke zelf gezagsrechten miste om eigener beweging in dergelijke gevallen handelend op te treden ¹⁾ — van haar rekening en verantwoording te vorderen, meestal tevens met overlegging van staat en inventaris der goederen ²⁾. Aan een dergelijke vordering werd zoo noodig kracht bijgezet: toen kerkvoogden te Diever difficulterden, werd bij plakkaat alle uitbetaling aan hen verboden, de kerkvoogden te Vledder werden ieder persoonlijk met boete bedreigd ³⁾. Van een geregelde herhaling van dergelijke controle is geen sprake; wel is een enkele maal van alle kerkvoogdijen tegelijk rekening en verantwoording afgevorderd: in 1608 als uitvloeisel der algemeene kerkvisitatie en in 1625 naar aanleiding van het rapport van kerkvisitatoren ⁴⁾. Natuurlijk ontbrak het niet aan aanmaningen, zoo vaak ergens kerkvoogden aan behoorlijke opvatting hunner taak dienden herinnerd te worden ⁵⁾.

Met het dagelijksche beheer van kerkvoogden zelf liet het College slechts in zoò verre zich in, dat het machtiging had te verleen tot beheershandelingen, welke de integriteit van het kapitaal konden schaden. Zoo worden kerkvoogden van Emmen 1 Juni 1602 door Gedeputeerden gemachtigd om geld op te nemen tot herstel der pastorie; 20 November 1607 krijgen kerkvoogden van Anloo toestemming om in hun request gespecificeerde posten — blijkbaar van landerijen — te gelde te maken, onder verplichting om van den verkoop rekening af te leggen ⁶⁾; kerkvoogden van Gieten worden 16 October 1607

1) Vergelijk Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 212.

2) Zie b.v. *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d. 26 Febr., 5 Nov. 1602, 14 Juli 1609.

3) *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d. 4 Jan. 1603 en 4 Juni 1617.

4) *Plakkaatboek* nos. 163 en 387.

5) Zie b.v. *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d. 25 April en 6 Sept. 1610.

6) In een uitspraak van het College d.d. 22 Dec. 1604 (*Statuten*).

gemachtigd om ter bekostiging van kerkreparatiën een klok te verkoopen. Aan predikant, kerkvoogden en ingezetenen aldaar wordt 13 October 1609 vergund een stuk kerkland onderling te verdeelen, „ten ansiene van tselve erve midts de swaere wtthgaende lasten jaerlix niet schaedeloes blijven kan”: „midts dat si de specificatie van de verdeilinge in de Collegie exhibeeren sullen ende wat een iegelijk wedderom totte reparatie ende onderholdinge van de kercke ende wedeme jaerlix geeven ende betaelen sall in plaetse van tgene si vant erve, in desen geroert, coemen te genieten, om sulx gesien, tselve in francijn geschreeven ende met 's Landtschaps segel bekreftiget te werden”. In het bijzonder kwam het er soms op aan te waken tegen vermenging der financiën van kerk en kersp; zoo gelastte het College 16 December 1603 den bureu te Peize aan de kerk te restitueeren de gelden, door hen gelicht uit de geestelijke goederen tot betaling van renten, en kregen 21 December 1604 de ingezetenen van Zuidlaren het bevel om aan kerkvoogden op te brengen de waarde eener klok, door hen te gelde gemaakt tot betaling van contributie ¹⁾).

Thans nog eenige opmerkingen over dat beheer van kerkvoogden zelf.

Hoe kerkvoogden b.v. te Roderwolde werden aangesteld, is zooeven gebleken. Uit de resolutie van Drost en Ge-deputeerden van 20 November 1618 volgt, dat te Zuidlaren op St. Pietersdag de kerspellieden de kerkvoogden plachten te verkiezen. Van inwilliging van den door de Synode in 1619 uitgesproken wensch, dat de predikant qua talis stem zou hebben in het verkiezen van kerkvoogden ²⁾, is mij niet gebleken. In het plakkaat van Willem

archieven no. 162 fol. 22) inzake een geschil tusschen den advocaat-fiscaal en den schulte van Diever komt de overweging voor: «dewile de ingezetenen in Diever niet vermoegen haere kerckenlanden te veralieneeren ofte versetten».

1) *Staten-archieven* no. 162 fol. 7 en 20 v°.

2) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 244.

Lodewijk van 29 September 1600 ¹⁾ wordt aan kerkvoogden o. a. gelast, „dat sie een prediger als oppersten kerckvoget mede sitten laten over die rekeninge ende niet met allen verhuiren noch uithdoen sonder syn overstaen”, op straffe van nietigheid. Deze positie van predikant als opperkerkvoogd vindt men nog herhaaldelijk uitgesproken ²⁾, maar waarschijnlijk is dit een yrome wensch gebleven, daar nog de Synode van 1619 er op aandrong, dat de predikant zou geroepen worden over het afleggen der kerkrekening ³⁾.

Het beheer van kerkvoogden strekt zich uit over het kerkgebouw en de daaraan verbonden goederen, de pastorie ⁴⁾ en blijkbaar ook den kerktoren ⁵⁾. Van de bezittingen leggen zij registers aan, waaraan — althans behoudens tegenbewijs — in rechten bewijskracht wordt toegekend ⁶⁾. Op die registers werden blijkbaar ook de plaatselijke pastorie-, vicarie- en costerie-goederen gebracht, zij het ook dat b.v. bezigen van inkomsten van pastoralia ten behoeve van het kerkgebouw ongeoorloofd was ⁷⁾.

In Drente waren de inkomsten der kerken over het algemeen gering en onvoldoende om daaruit het onderhoud van kerkgebouwen enz. te bekostigen. Door kerkvoogden van Anloo hooren wij zelfs 5 Februari 1624 voor Drost en Gedeputeerden verklaren, „dat sy noyt heller ofte peninck van de kerckengoederen ofte opkompsten ontfangen hadden, dat oick de kercke geene goederen sij hebbende, mair dat alle noedige reparatie-costen, soe an de kercke als wedeme ende costers huisen, van tijt tot tijt gevonden ende betaelt werden bij ommeslach oever tgeheele carspel, vuith ieders ingeseten eigen buidel pro quote, gelijk

1) *Archief Drentsche synode* inv. no. 2.

2) Zie b.v. de *Resolutiën van Dr. en Ged.* d.d. 21 Jan. en 5 Nov. 1602.

3) Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 244.

4) *Resolutiën van Dr. en Ged.* d.d. 5 Nov. 1602 en 10 Dec. 1608; vergelijk ook Reitsma en Van Veen t. a. p. bl. 261.

5) Alsvoren d.d. 10 April en 10 Oct. 1616.

6) Alsvoren d.d. 17 Nov. 1602, 7 Sept. 1603, 2 Aug. 1604, 25 Jan. 1615 en 16 Dec. 1624.

7) Alsvoren d.d. 16 Dec. 1624, *Staten-archieven* no. 162 fol. 40, Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 238.

dan oick eenige jaeren geleden seecker giestelick goet bij consent van den heere Drost ende Gedeputeerde waere verkoft omme de gedaene kercken-reparatie-costen daervuith te vervallen" ¹⁾). Als regel moesten dan ook de ontbrekende inkomsten gevonden worden bij omslag. Meermalen bekrachtigen Drost en Gedeputeerden een dergelijke „uitsetting", die dan tevens voor de executie hulp van den schulte en desnoods van de manus militaris toezeggen ²⁾). Daartegenover wordt dan ook bij het College tegen een vastgestelden omslag wel bezwaar ingediend, dat al of niet van waarde wordt verklaard ³⁾). De kerklast rust zake-lijk op den grond ⁴⁾; zij komt ten laste van de eigenaars en niet van de meiers, die hoogstens voor de eigenaars dienen voor te schieten en gehouden zijn bij het transporteren van materialen te helpen ⁵⁾). Een onbebouwde keutersplaats heeft niet mede te betalen ⁶⁾).

Er bestaat analogie met de heffing der buurlasten: „overal wordt geobserveert, dat een boer in de mercke van gelijken een boer in de kercke gehouden wordt" ⁷⁾); zij bestaat ook in de wijze, waarop buur- en kerklasten geheven worden ⁸⁾).

Uitkeering aan een kerkvoogdij uit fondsen der Landschap geschiedt slechts bij hooge uitzondering in exceptioneele gevallen als brand e. d. tot opbouw der kerk.

Als kosten drukken op de kerkadministratiën behalve die van onderhoud, de kosten tot voorziening van het Avondmaal, synodale en classicale kosten e. d. ⁹⁾). Op een request van den kerkvoogd van Westerbork beslisten

1) *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d.

2) Aldaar 17 en 25 Aug. 1602, 23 Sept. 1602, 20 Juli 1608.

3) Aldaar 14 April 1603, 12 Nov. 1612, 10 Maart 1614.

4) Aldaar 14 Oct. 1602, 9 Aug. 1610, 13 Nov. 1611.

5) *Plakkaatboek* no. 128, *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d. 25 Aug. 1606, 8 Maart, 16 Nov. 1610.

6) Aldaar 18 Febr. 1613.

7) Zie b.v. *Resolutie Dr. en Ged.* d.d. 9 Aug. 1610, *Plakkaatboek* nos. 109 en 214.

8) *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d. 26 April 1604, 22 Jan. 1612, 10 April 1616.

9) Zie *Plakkaatboek* nos. 80 en 143.

Drost en Gedeputeerden 25 October 1604: „dewile alhijr verclaert wordt, dat de kercke tot Westerborck geene midelen heft de sijnodale ende giestelicke costen t' betaelen, so wordt den [t. w. Landschaps]executeur geordonneert van nu voertan deselve t' versoecken van het gemeene carspell”.

II. De predikants-inkomsten.

De vraag, hoe de predikanten in Drente bezoldigd zouden worden, was zeker een der belangrijkste punten, die zich aanstonds bij de invoering der Reformatie opdeden. De Staten-Generaal hadden reeds dadelijk bij het verleen hunner volmacht aan Willem Lodewijk om de religieverandering hier tot stand te brengen uitdrukkelijk bedongen, dat de kosten — speciaal de betaling der predikanten — ten laste van Drente en niet van de Generaliteit zouden komen, een waarschijnlijk niet overbodig beding met het oog op den berooiden staat, waarin de Landschap verkeerde. Een van Willem Lodewijk's eerste maatregelen was dan ook geweest om te doen onderzoeken, welke kerk-, pastorie-, vicarie- en costeriegoederen in de verschillende parochies aanwezig waren: als resultaat werd aan Menso Alting gemeld, dat er zeven kerspelen waren, die behoorlijk een predikant konden onderhouden, zoodat die kerken in de eerste plaats van een predikant dienden voorzien te worden. 10 Mei 1598 volgde Willem Lodewijk's plakkaat, waarbij aan pastoors, priesters, vicarissen enz. aangezegd werd zich terstond van den kerkdienst te onthouden en binnen drie weken kerken, pastorieën en pastoralia te ontruimen, een bevel, dat het volgend jaar nog eens diende te worden herhaald. Vervolgens zijn stelselmatig steeds meer predikanten in Drente beroepen, de eerste maal met voorbijgaan van collatoren ¹⁾.

Hoe nu al deze maatregelen in de eerstvolgende jaren zijn vervolgd, is niet volkomen duidelijk. Wij weten, dat

1) Zie het voorafgaande stuk blz. 306—308.

door Willem Lodewijk 19 Juni 1600 een bevel is uitgevaardigd aan de schulten „van pastorien- ende vicarien-goederen aen handen van de predicanten te leveren mitssgaderss haren upcumsten ende gerechticheiden, so van oltss tot oltss tot dzelvige hoerich” ¹⁾, maar het bevel zelf schijnt niet meer aanwezig te zijn. Wij zagen, dat van het door „Gedeputierden der landtschap Drente” 29 October 1600 geopperde plan, om een algemeen fonds voornamelijk tot betaling der predikantstractementen te vormen uit alle geestelijke goederen en over alle burens te heffen omslagen, niets gekomen is. Aan het nieuw opgerichte college van Drost en Gedeputeerden werd bij hun instructie de voorziening van vacante plaatsen met predikanten, schoolmeesters en kosteren, benevens hun „noetdruftich onderholt” op het hart gedrukt. Het College heeft zich 4 Januari 1604 vereenigd met een voorstel van den stadhouder over de regeling der predikantstractementen. Opgemaakt zou worden een register „van allen den goeden tot die pastoriën ende custoriën behoerende, eensaementlich van den vicarijën ende prebenden, bereit bekend sijnde”. Alsdan zou dienen te worden nagegaan, „off de respective predigers daervan noetdruftich onderholt connen hebben: indien niet, sall men einen redelicken ommeslach over het cerspell doen in plaats van de proufijten, so die papen hirvoermaels over doeden ende andersints te genieten plachten, daarmede de predigers nevens sine andere pastori-goederen sich in der billicheit te contenteeren ende te behelpen hebben”. Het College wenschte evenwel betreffende het laatste punt eerst de meening van den Landdag te weten, alvorens daaraan uitvoering te geven ²⁾. Het blijkt niet, dat deze zich over de zaak heeft uitgesproken, zoodat blijkbaar aan het plan in zijn geheel geen gevolg is gegeven.

Bij het plaatsen van predikanten in de verschillende parochiën voor de eerste maal, voornamelijk door toedoen

1) Vergelijk Reitsma en Van Veen, t. a. p., blz. 17, 18.

2) *Plakkaatboek* no. 101.

van Van Reyd en den drost Van Ewsum, schijnt hunne financieële positie aanstonds bij akten te zijn vastgelegd. In de resolutiën van Drost en Gedeputeerden toch is sprake van „het contract den 22^{en} Februarij 1602 [tuschen schulte en kerkvoogden?] opgericht ende bi den pastoer ondertekent” (Beilen), „de ordonnantie van den 8^{en} Maj 1601 bi den drost Euwsum ende Reidanum ondertekent” (Dalen), „de beroepinge ende verdrach tuschen hem [t. w. den predikant] ende de gemeente aldaer opgericht” (Zuidlaren), „den coerbreeff ende verdrach met den pastoer in anno 1601 den 28 Aprilis opgericht” (Nijeveen) ¹⁾. Of het vastleggen van des predikants financieële positie bij solemneele akte sindsdien gewoonte is gebleven, blijkt niet; wel acht ik het waarschijnlijk, vooral zoo vaak de parochianen zich tot suppleering bij omslag hadden te verbinden. Alleen betreffende Beilen en Westerbork zijn dergelijke akten bewaard gebleven, doch het is niet onmogelijk dat op die plaatsen eenigszins formeeler gehandeld werd, daar de Landschap zelf daarbij uit hoofde van collatierecht wegens Dikninge onmiddellijk geïnteresseerd was.

Als voorbeeld kies ik de stukken betreffende Westerbork ²⁾.

Vooraf gaat een-ongedateerde-verklaring van schulte, kerkvoogden en de gansche gemeente, dat zij Eilardus Huijsman beroepen „omme onssen prediger twerden, tsin ende ad vitam usque tbliven omme uns de lher des H. Evangelii suijver unde reijn toe predigen, de Sacramenten nae Christi insettinge unde aerdt der Gereformirde kercken-ordinge uith te deilen, de krancken toe visitiren und alles tdoen, wat einen godtzaligen zelensorger betamet, eget und behort tdoen”. Daartoe staan zij den predikant tot tractement toe „onssen pastorie, vicarie unde kosterie

1) Aldaar d.d. 23 Maart, 13 April 1602, 16 Juni 1603 en 22 Maart 1604.

2) In *Staten-archieven* no. 354. Zie betreffende Westerbork ook: *Resolutie Dr. en Ged.* d.d. 16 Oct. 1607; betreffende Beilen: aldaar d.d. 6 Aug. 1607.

myth horen annexe toebehoer". „Darto sollen und wijllen wij yarlijckes genomden prediger geven elck vull huis ein schat rogge, soe(?) de van oldes gegeven hebt, wel verstande die met haer ploech pleghen ¹⁾ te essche faeren, unde die koeters enen spint mijt $2\frac{1}{2}$ Br. st. op Middenwinter voerschenen". 30 September 1608 volgt de bekrachtiging door Drost en Gedeputeerden, „als collateuren voir d'halve stemme van wegen die van Dickninge ende mede uitth cracht van haere officie". Het genot der pastorie-, vicarie- en costerie-goederen wordt nog eenigszins nader omschreven: „sulx dat hi op Midwinter ontvangen sall de clockrogge ende op volgende Meij de Meij-pachten ofte erffachtige mudden; sal oick volgens alle de bouwlanden moegen gebruicken te holte, te velde, te wair ende schair, sonder eenige exceptie; item de campen ende hoeilanden. Insgeelix sal hi op Jacobi van het gewass ontvangen de derde garve". Daartegenover zal hij o. a. „gehouden wesen nae ouder gewoente de schoele te bedienen ofte van de voers. opkompsten te houden eenen bequaemen schoelmeister".

Een algemeen overzicht der door de Drentsche predikanten genoten inkomsten verschaft een staat, door Drost en Gedeputeerden in 1632 en 1633 opgemaakt ²⁾.

Hoofdbestanddeel der predikanten-inkomsten vormen de pastoralia; daarbij komen meestal, doch niet altijd, costerie- en vicarie-goederen; in hoeverre dat het geval was, zal aanstonds afzonderlijk dienen te worden onderzocht.

De reeds zooeven geopperde twijfel, of de financiële verhouding tusschen predikant en gemeente steeds in een solemneele akte werd vastgelegd en de omstandigheid, dat slechts een zeer enkele dergelijke akte bekend is, weerhouden mij van de uitspraak, dat het door Drost en Gedeputeerden bekrachtigde beroep zonder meer reeds den predikant-recht gaf op de pastoralia, al acht ik zulks wel waarschijnlijk. De enkele nog aanwezige contracten kennen

1) De akte heeft kennelijk bij vergissing: «pleghen ploech».

2) *Staten-archieven* no. 367; een niet geheel volledig overzicht daarvan geeft Magnin, *Kerkelijke Geschiedenis*, Bijlagen, bl. 142 e. v.

den betreffenden predikant kortweg recht op de pastorialia toe en van afdingen op die inkomsten is mij nimmer gebleken. Veeleer vermoed ik dan ook dat de quintessens dier contracten gelegen was in de daarin vastgelegde verplichting der parochianen tot suppleering. Ik geef nu enkele voorbeelden.

In het geschil tusschen den predikant te Rolde en zijn gemeente gelastten Gedeputeerden 21 Januari 1602 ¹⁾, „datt den predicant voerss. sall genieten alle d'opkompsten tho de pastorije ende costerije behoerende, midts-gaeters een halff mudde rogge van elck buirhuis, ende de coeters nhaer advenantt, gelijk d'ingestenen van Rolde nae luitth hun eigen beloftenisse hem voermaels hebben beloeft”. 16 Februari 1603 ²⁾ gaan Gedeputeerden over tot het beroepen van Hilbrandus Willenius als predikant te Rolde, nadat deze naar genoegen ter plaatse proefpredikatie had gedaan: „op alsulcken tractement, opkompsten ende gerechtigheiden, als voergaende pastoren sedert de reductie der stad Groningen ontfangen ende genoeten hebben”; hierbij hadden de kerspelsvolmachten uitdrukkelijk gestipuleerd: „midts dat hi sich alleneich sulde genoegen laeten mette opkompsten van de pastorijen-ende vicarijen-goederen aldaer, sonder denselven Hilbrando meer te willen toeleggen”. 16 Juni 1603 ³⁾ bekrachtigde het College het door de ingezetenen van Zuidlaren uitgebracht beroep op Joannes Wirichius, „sulx dat de pastoer volgens de beroepingende verdrach tusschen hem ende de gemeente aldaer opgericht, sall genieten ende ontfangen tot sijn onderholtt alle goederen ende opkompsten totte pastorije behoerende”. Als het College 6 Augustus 1607 ⁴⁾ de „conditiën ende vorwaerden, op dewelcke de samptlicke ingesetenen van Beiler carspel den weerdigen ende welgeleerden Paulum Antonii.... tot haeren prediger beroepen ende angenoemen hebben”, bekrachtigt, blijkt

1) *Resolutiën* i. d.

2) *Staten-archieven* no. 27 i. d.

3) *Resolutiën* i. d.

4) *Resolutiën* i. d.

daarin voorop te staan: „dat den prediger Paulus Antonii jaerlix voer sijnen dienst sall hebben te genieten d'opkompsten van alle de giestelicke goederen, totte pastorie, costerije ende vicarije behoerende, ghene daarvan wtthbesondert”.

Toegekend dus worden in al die gevallen de pastorialia, een goederen-complex vaststaand van oudsher. Zoo leggen Drost en Gedeputeerden naar aanleiding van de klacht van den predikant van Westerbork tegen zijn parochianen, dat deze hem de tot de pastorie behorende inkomsten niet laten volgen, nog eens speciaal al die posten in hun resolutie van 13 Januari 1602 vast: „... midtsgaeders oick alsulcke geltpachten, gelijk de olde pastoer datt plecht t'ontfangen, dewelcke gehouden sall wesen pertinente register daarvan over tho leveren an des tegenwoordigen predicants handen”. Het College bekrachtigt 8 September 1603 ¹⁾ het door schulte en volmachten van Beilen uitgebracht beroep op Schrodaerus: „op alsulcken tractement ende opkompsten, als voergaende pastoeren t'allen tijden aldaer genoeten ende ontfangen hebben”. Een vordering van den advocaat-fiscaal van roggepacht ten bate van de predikanten van Sleen en Emmen, waartoe een beroep op een testament van 1482 was gedaan, werd door de tegenpartij weerlegd: „dewile Jan Soeberinge [de gedaagde] bij de handt van Johannes Steenberghe, den tijtt van 37 jaeren pastoir tot Sleen gewest sijnde, bewijst, dat hi bij sijnen tijde noit de questioese pachten ontfangen oft in geene kerckenregisteren bevonden heft” ²⁾. Omgekeerd wordt de predikant van Vries veroordeeld tot betaling van tiendrogge met een beroep op een in 1572 door den toenmaligen landdeken gegeven beslissing ³⁾.

Ook ten opzichte van de pastorialia bestaat dus onmiskenbaar continuïteit met het vóór-Reformatorische verleden. Van secularisatie, confiscatie is geen sprake: met de Reformatie bleven de pastorialia in statu quo en kwam

1) *Resolutiën* i. d.

2) *Staten-archieven* no. 162 fol. 43 v° (24 Juni 1608).

3) *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d. 14 Oct. 1613.

slechts tengevolge van de religie-verandering van overheidswege mutatie in de tot de pastoralia rechthebbende personen. Het recht van den predikant op die goederen ontleent deze dus voortaan aan zijn qualiteit van Gereformeerd pastoor.

Nog dient hier de aandacht gevestigd te worden op die praestaties in geld of natura, die de meeste predikanten genieten van alle burens en keuters hunner parochie. De rechtsgrond dezer praestaties was meermalen louter een contractueele, als hoedanig zij dan ook in de beroepingsakten waren vastgelegd, al zal ook zeker vaak daarmede een reeds sinds lang bestaande verhouding zijn geformuleerd. Zoo kwam in het medegedeelde beroepingscontract betreffende Westerbork een dergelijke bepaling voor. Ook te Rolde — zagen wij — bestond de verplichting, „dat een voll buirhuis sall yaelix an den pastoer betalen een halff mudde rogge ende de coeters een halve daeler” en wel blijkens resolutie van Gedeputeerden van 3 Juni 1602 krachtens „het verdrach bi den pastoer ende den volmachtigen van 't carspell opgerichtet, bi den drost Euwsum voermaels ende naemals bi de heren Gedeputeerden geconfirmeertt”. Het reeds genoemde onderzoek door Drost en Gedeputeerden, ingesteld in 1632 en 1633 naar de inkomsten der predikanten ¹⁾, sluit wat Norg betreft met de mededeeling: „bij resumptie bevonden, dat ijder volle bourstede op alle nijen jaeren een halff mudde rogge aen den prediger betaelt, die halve boursteden ende coeters naer advenant, doch seggen daertoe nijet gehalten te sijn, maer vrijwillich ende sonder consequentie ingewillich te hebben”. Welke bewering — aangenomen dat zij juist was — dus het recht inhield om desgewenscht de praestatie te verminderen of te doen ophouden.

Ook is mij één geval voorgekomen, waarbij dergelijke uitkeering van hooger hand werd opgelegd. Op een request n.l. van den predikant te Eelde om tractementsverhooging

1) *Staten-archieven* no. 367.

gaven Drost en Gedeputeerden 16 Mei 1605 als beschikking: „den pastoor wordt geordonneert, dat hi van elcke volle buirhuis in Eelder carspell tot subsidie van sijn onderholt nu voertan bi provisie jaerlix ontfangen sall een halff mudde rogge ende van de coeters — vier op een voll buirhuis gereeckent — nae advenant, ter tijtt gemelte pastoor met andere noetdruftige middelen sall wordden versien, sonder dat het gemelte halff mudde rogge eenichsins getrocken sall wordden in consequentie”.

Somtijds waren die verplichtingen ongetwijfeld reeds van ouderen datum. Zoo werd door Gedeputeerden 10 December 1602 ¹⁾ aan de ingezetenen van Borger gelast hun predikant op te brengen „sodaenen spint rogge, als deselve hem volgens een breeff onder 's coninx zegell daervan wesende, schuldich sijn”. Sommigen zullen wellicht van de kerkstichting zelve dateeren en van den aanvang af aan het bezit van bepaalde gronden zijn verbonden of wel door verloop van tijd een min of meer zakelijk karakter hebben gekregen. Reeds toen was kennelijk meermalen de oorspronkelijke titel niet meer aanwezig: zoo beslisten Drost en Gedeputeerden 26 November 1612 ²⁾ in het geschil tusschen eigenerfden en keuters te Vries „oever de settinge van seeckere mudden rogge, die den pastoir aldair tot sijn onderholt boeven sijn ordinaris pachten toegelecht sijn”, dat deze zouden opgebracht worden „nae het olde kerckenregister” behoudens recht van reclame. Opbrengst der praestatie kon zoo noodig rechtens ingevorderd worden ³⁾; zelfs werd de wijze om zulks te doen bij landdagresolutie van 8 Februari 1627 vergemakkelijkt ³⁾.

De aard dezer praestaties in het algemeen vast te stellen is dus stellig onmogelijk: de historische gegevens zullen dus voor ieder op zich zelf staand geval hebben

1) *Resolutiën* i. d.

2) Zie *Resolutie Dr. en Ged.* d.d. 13 Oct. 1614; *Rechttagresolutie* (*Staten-archieven* no. 1720) d.d. 21 Maart 1628.

3) *Plakkaatboek* no. 409.

te beslissen, doch deze zullen vrij zeker wel in den regel ontbreken, zoodat men doorgaans wel met het sustenu, dat de uitkeering reeds van ouds heeft plaats gehad, zal moeten genoegen nemen.

Ten besluite van dit punt van bespreking nog eenige losse opmerkingen.

De onder de pastoralia herhaaldelijk voorkomende z.g. getijdegelden — welke natuurlijk van vóór de Reformatie dateeren — zijn in vervolg van tijd meerendeels door roggepraestaties vervangen, doch een algemeene regeling is uitgebleven ¹⁾. De pastoralia genieten in de kerspelen vrijdom van contributie ²⁾. Voor verkoop van pastoralia werd machtiging van den Landdag vereischt, die daaraan wel als voorwaarde verbond, dat de kooppenningen weder ten bate van de pastorie zouden worden belegd ³⁾.

In 1620 heeft de Synode zich tot den Landdag gewend met het verzoek, „ten einde de voers. Landschap, anveerdende de pastorijen-goederen van de respective carspelen derselver Landschap, den predigers ieder een jaerlix tractement naer redelickheit gelieve te passeeren”. Het verzoek is toen geweigerd: „is geresolveert den staet van de Landschap.... jegenwoerdich niet te connen lijden hun int versochte t'accomodeeren” ⁴⁾. Later zijn Ridder-schap en Eigenerfden op deze weigering teruggekomen en besloten zij 14 Februari 1632, „dat alle de pastorijen-goederen ende -opcompsten in dese Landschap in een massam ende in een gemeenen buidel gebracht ende by een rentemeester daertoe te stellen ontfangen ende daeruijth aen de samptlicke predigers van de geheele Landtschap haere gagiën alle vierendeelen jaers betaelt sullen

1) *Resolutie Dr. en Ged.* d.d. 26 Jan. 1615, *Resolutie Ridd. en E.* d.d. 10 Jan. 1625 (fol. 309), Reitsma en van Veen t. a. p. bl. 14 en 84. Vergelijk ook mijn eerste artikel in dit tijdschrift: deel XIII bl. 185.

2) *Plakkaatboek* no. 278, *Resolutiën Dr. en Ged.* d.d. 6 Nov. 1602, 19 Mei, 16 Juni, 30 Nov. 1603 en 18 Juni 1606.

3) *Resolutiën Ridd. en E.* d.d. 16 Febr. 1629 (fol. 50), 1 Maart 1636 (fol. 181) en 21 Febr. 1637 (fol. 200 v°).

4) *Plakkaatboek* no. 311.

worden" ¹⁾. Daartoe werd aan Drost en Gedeputeerden opgedragen op te maken „een pertinent staet van alle de opcompsten van alle ende ieder pastorijen", hetgeen is geschied; op dien staat is in het voorafgaande herhaaldelijk een beroep gedaan ²⁾. Den volgenden Landdag heeft de Synode nog een poging gedaan om het besluit ongedaan te krijgen, maar tevergeefs ³⁾. Intusschen is het tot een verdere uitvoering niet gekomen.

Bij deze verschillende inkomsten der predikanten zijn in latere jaren nog gekomen de door den Landdag toegekende bijdragen, vooral uit Dikninge en Assen. Het eerst is op den Landdag van 20 Februari 1626 op een request van ingezetenen van Zuidwolde — „versoeckende eenige subsidie tot onderholt van haren prediger" — hun provisioneel f 100.— 's jaars uit Dikninge toegekend, hetgeen ook tegelijkertijd aan Koekange werd verleend. Dergelijke toelagen zijn weldra toegenomen ⁴⁾. Welk karakter zij dragen, kan beter worden nagegaan bij de behandeling der kloostergoederen.

Uit deze bron was trouwens vroeger reeds geput bij het creëren der nieuwe predikantsplaats Assen. Op voorstel van Drost en Gedeputeerden — „ten einde binnen Assen een bequaem prediger tot gerieff van de inwoonderen aldair, als den vrembden passeerenden man, midts-gaeders den comparanten vuith der Landtschap soe op landtsdagen als anderen bijeenkompsten werde beroepen" — werd hun 8 Augustus 1615 door den Landdag machtiging verleend tot een beroep over te gaan: „sullende deselve jaerlix vuith den convente van Assen hebben te genieten een hondert Carolus-gl., vuith het convent van Dickninge hondert vijftich gl. ende vuith de rantzoenpenningen van elcke verpachtinge t'elckens vijftich gulden ende neffens

1) Aldaar no. 484.

2) *Staten-archieven* no. 367, waarin ook de desbetreffende aanschrijving van Drost en Ged. d.d. 24 Sept. 1632 en de herhaalde aanschrijving d.d. 22 Dec. d. a. v.

3) *Plakkaatboek* no. 500.

4) Zie een overzicht bij Magnin, *Kerkelijke Geschiedenis*, blz. 237 e. v.

dien geacommodeert werden met een paye onder een compaignie te voet bij ordre van den heere Drost ende Gedeputeerde, verblijvende de wijdere onderholdinge tot laste van de inwoenderen". Daarentegen werd den nieuw benoemden tweeden predikant te Coevorden door Ridder-schap en Eigenerfden 16 Februari 1630 provisioneel een „subsidie" van f 150.— 's jaars toegekend, uit „de gemeene middelen tot Coevorden".

Thans een enkel woord over de reeds meer malen genoemde costerie-goederen.

Wij zagen reeds, dat — althans aanvankelijk — veelal ook de costerie-goederen deel uitmaakten van het inkomen der predikanten. Zoo was in het aangehaalde contract van 1608 tusschen de parochianen van Westerbork en hun nieuw benoemden predikant aan laatstgenoemde óók de costerie met toebehooren als tractement aangewezen, onder verplichting „nae ouder gewoente de schoele te bedienen ofte van de voers. opkompsten te houden eenen bequaemen schoelmeister" ¹⁾. Op een klacht van de ingezetenen van Zweeloo, „dat den prediger naer behoeren den schoeldienst niet vertret, daerop hem nochtans d'opkompsten van de costerije sijn geaccordeert", werd hun door Drost en Gedeputeerden 17 September 1607 tot bescheid gegeven: „dat de gemeente metten pastoer sullen sien te veracordeeren oever d'opkompsten van de costerije ende onderholdinge van den schoeldienst; ende indien si hem d'opkompsten van deselve costerije niet solden willen volgen laeten, dat si hem alsdan een ander tractement in plaets van de costerije sullen moeten toeleggen, ten ansiene deselve pastoer claecht andersints geene middelen te hebben om te leeven" ²⁾.

Is deze combinatie niet aanwezig, dan is de schoolmeester — als tevens de kerkdiensten van den koster uitoefenend — bij uitsluiting op het genot der costerie-goederen aangewezen. Zoo wordt door Gedeputeerden

1) Hiervoor, blz. 64.

2) *Resolutiën* i. d. j^o. 3 Sept.

7 December 1602 aan de ingezetenen van Vries gelast, „dat se Joannem Judoci so daetelick in den schoeldienst sullen instellen ende tot dien einde hem opruimen het schoelhuis . . . , laetende desen tegenwoerdigen schoelmeister met einen wege volgen de volcoemen opcompsten totte costerije gehoerende” ¹⁾. Aan de ingezetenen van Rolde beveelt het College 26 April 1604, dat zij Bertholdus Soetefleisch, „coster ende schoelmeister” aldaar, „volgen laeten alsulcke opkompsten totte schoele ende costerije gehoerende, als des suppliantts voersaete Lambertus hirbevoerens gehadt heft” ¹⁾.

Het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat het onderwijs zelf niet bijster gebaat was bij een regeling, volgens welke de predikant of zelf voor het onderwijs had te zorgen, of die taak tot zijnen laste door een ander deed waarnemen. Den daardoor dreigenden wantoestand hebben reeds Willem Lodewijk en de andere tot de visitatie van 1602 aangewezen personen willen keeren. „Ende also” — leest men in hun besluit van 13 October — „bevonden wort, dat eenige predigers in der Drenthe boven die opkomsten der pastorien noch die custorien an sich getrocken hebben met laste alleenlic van eenen schoelmeister daruijt te gageren, daerdoer dan gesciet, dat vast doergaens onbequame personen tot den schoeldienst gebruijct worden — is geresolveert, dat Sijn Genade den heeren Gedeputeerden zal versoecken omme den schoelmeisters een seker billick tractement toe te leggen ende te doen betalen uijt de opkomsten van den predigers, so bevonden worden die costerien ende anders onder sich geslagen te hebben; wel verstaende, dat alwaer hier voermaels geene opkomsten vor den schoelmeisters zijn geweest, die vors. heeren Gedeputeerden den kerspelluijden aldaer zullen bevelen een redelick onderholt voer eenen schoelmeister uijt haer corpus bij ommeslach of anders te vinden” ²⁾.

1) *Resolutiën* i. d.

2) *Staten-archieven* no. 27 i. d. Zie ook Reitsma en Van Veen t. a. p. bl. 51.

In vervolg van tijd werd consequente scheiding tusschen costerie- en pastoriegoederen te noodzakelijker, toen de Landdag op aandrang der Drentsche Synode op verbetering van het onderwijs krachtig ging aansturen. 12 Februari 1628 namen Ridderschap en Eigenerfden het besluit, „dat alle carspelen in der landtschap Drenthe tusschen dit ende naestcoemenden Meij elck een bequaemen ende gequalificeerden schoelmeester, by de respective classen goet gekent, sullen aennemen” ¹⁾. Twee jaren later wordt het bevel herhaald en de financieele positie der schoolmeesters geregeld ²⁾. Zij zullen — behalve de schoolgelden — 100 gulden 's jaars genieten, „tot welcken eijnde voereerst geëmployeert sullen werden de opcompsten ende goederen in de respective carspelen tot de costerijen ende schoelmeesterijen gehoerich”. Voorts 1 stuiver 's jaars van ieder mud land en desnoods nog suppletie uit de „cloostergoederen”. 11 Februari 1634 werd de aangenomen regeling door den Landdag nog nader aldus gepreciseerd: „... met sulcken verstande nochtans, dat de costerijen ende andere opcompsten, tot den schoeldienst gehoerende, niet by den predigers genoeten, maer den schoolmeesters gevolgt sullen worden, tenwaere de predigers aen de schoolmeesters hondert Carolus-gl. jaerlix wilden laeten toecoemen” ³⁾.

Welke positie thans de schoolmeester heeft bekomen, blijkt m. i. duidelijk uit de akte van 16 April 1637, waarbij de „samtlicke carspelluiden” van Oosterhesselen Johannes Conradi tot schoolmeester aannemen. Zijn functiën worden aldus omschreven: „getroulick te verwaeren in de kercke het voorsingen, voorlesen, klokken-trecken ende wat daeran hangigh mochte zijn, item unse junghe jeucht in lesen ende schreven ende voorts in andere godtsaelighe deuchden ende oeffeningen nerstelick t'onderwijsen”. Voor deze diensten zal hij genieten „uut die costerie-opcomsten jaerlicx een hondert Carolus-gl., welcke hem van die kerck-

1) *Plakkaatboek* nos. 432 en 439.

2) *Aldaar* nos. 468 en 475.

3) *Resolutiën* i. d. (fol. 142).

voogden des vornoemden carspels in twee termijnen sullen betaelt worden, ende hierboven noch het schoolgelt van die kinders, bij hem ter schoell gaende, van elck kint 10 st." Bij ondergeschreven verklaring „aquasiert" de classis Emmana dit beroep, „mits dat sick den schoolmeister nae sinodaele ende classicaele resolutionen sall hebben t'regulieren ende zinen respectiven prediger sal voor oogen holden nae behoren" ¹⁾).

A s s e n.

¹⁾ *Staten-archieven* no. 354. Gegevens betreffende de inkomsten der schoolmeesters in de verschillende kerspelen, ook in latere jaren, aldaar no. 356.